

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

1.1. Кременець – культурний, освітній, навчальний і науковий центр Волино-Поділля та Тернопільщини

Кременець – місто, центр Кременецького району Тернопільської області. Уперше згадується до 1226 р. як місто Галицько-Волинського князівства. Вже в 1630 р. в типографії міста друкувалися книги слов'янськими мовами. За другим поділом Речі Посполитої (1793) ввійшов до складу Росії і в 1797 р. став повітовим містом Волинської губернії. За Рижським мирним договором (1921) відійшов до Польщі. З 1939 р. – районний центр Тернопільської області. В минулому – це відомий культурний, навчально-освітній і науковий центр Волино-Поділля. У Кременці народився, жив і працював відомий польський письменник Юліуш Словацький, меморіальний будинок якого зберігається в Кременці донині, його відвідують мешканці та гості Кременця. Особливого розвитку і слави Кременець здобув у першій половині XIX ст., коли тут у 1805 р. було створено унікальний вищий навчальний заклад – Волинську гімназію вищих наук з ботанічним садом (1806) при ній. У свій час Кременець відвідав український поет Тарас Шевченко, який за час перебування в місті написав поему “Варнак”. Окрім того, в різний час у Кременці побували українські поети Максим Рильський, Андрій Малишко та ін., про що сповіщають меморіальні дошки на будинку колишньої Волинської гімназії.

Перша половина XIX ст. характеризується тим, що в Кременці ще задовго до утворення Університету святого Володимира (1834) в м. Києві, у 1818 р. Волинська гімназія була реорганізована у Кременецький ліцей, що за навчально-матеріальною базою, розвитком науки та кадровим

забезпеченням прирівнювався до Віленського університету (нині Вільнюський університет у Литві).

1.2. Волинська гімназія

Завдяки старанням інспектора шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній, суспільного та освітнього діяча Тадеуша Чацького та філософа-просвітителя Гуго Коллонтая у Кременці на базі єзуїтського колегіуму в 1805 р. було створено унікальний навчальний заклад, що дістав назву Волинської гімназії вищих наук. У задумі куратора гімназії Тадеуша Чацького була ідея організації ботанічного саду, яку першим почав втілювати Францишек Шейдт, накресливши та оформивши план саду. У 1806 р. для реалізації проектних розробок ботанічного саду до Кременця було запрошено ірландського ботаніка, знаменитого майстра садово-паркового мистецтва Діонісія Мак-Клера (Міклер), з іменем якого пов'язане відкриття у 1806 р. ботанічного саду – навчальної та наукової бази гімназії. Д. Мак-Клер завершив організацію ботанічного саду і пропрацював в ньому до 1811 р.

Інтенсивні ботанічні дослідження у Волинській гімназії розпочались з приходом у 1809 р. на посаду викладача ботаніки та зоології гімназії і директора ботанічного саду Віллібальда Бессера. Він очолив тут наукове керівництво, підняв Кременецький ботанічний сад до рівня аналогічних європейських ботанічних закладів, налагодив контакти з низкою зарубіжних наукових товариств, відомими вченими-ботаніками, з якими проводив спільну наукову роботу, організував видання універсального каталогу рослин, практикував наукові експедиції викладачів-ботаніків для вивчення флори та рослинності всієї України аж до узбережжя Чорного моря. Наслідком такої багатогранної наукової роботи в ботанічному саду стала низка ботанічних публікацій. Тим більше, що проблем з друкуванням наукових публікацій в гімназії не було, оскільки в навчальному закладі 3 березня 1811 р. було відкрито друкарню.

1.3. Кременецький ліцей

У 1818 р. Волинська гімназія була реорганізована в ліцей – перший вищий навчальний заклад на території Волині та Поділля.

У 1833 р. закрито Кременецький ліцей. Його наукова, навчальна та матеріальна база та база Кременецького ботанічного саду в свій час стали основою для заснування у 1834 р. Університету святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) з його ботанічним садом (нині Ботанічний сад імені академіка О. В. Фоміна).

У 1921 р. панська Польща відновила діяльність Кременецького ліцею як осередка польської освіти в західних областях України. Вступати в ліцей мали право лише діти поміщиків, торговців та польської інтелігенції. Незважаючи на те, що ліцей було відкрито, науково-дослідна робота в 1921-1939 рр. на його науковій базі – ботанічному саду майже не проводилась.

Як зазначено вище, на базі Кременецького ліцею в 1940 р. було відкрито Кременецький державний учительський інститут з природничо-географічним факультетом.

1.4. Кременецький ботанічний сад

Створення ботанічного саду при Волинській гімназії можна розцінювати як реалізацію прогресивної ідеї, оскільки в Україні на той час ще не існувало подібних установ, за винятком ботанічного саду при Харківському університеті (1804). Тому при створенні ботанічного саду при гімназії Тадеуш Чацький, Францишек Шейдт і Діонісій Мак-Клер, мабуть, виходили, по-перше, з того, що навчальний заклад європейського типу повинен мати належну матеріальну базу, важливою складовою якого став новостворений ботанічний сад, а по-друге – важливу роль зіграла багата природа та біорізноманіття регіону, адже тут на порівняно невеликій

території зосереджено майже чверть видів вищих судинних рослин України.

З 1809 до 1832 рр. директором ботанічного саду був В. Г. Бессер – професор ботаніки і зоології Кременецького ліцею. З його приходом розпочались інтенсивні ботанічні дослідження. Вже в 1810 р. було видано перший каталог рослин Кременецького ботанічного саду, що видавався упродовж 20 років. Працюючи на посаді директора, він збагатив колекцію ботанічного саду, що у 1832 р. нараховувала 12 тисяч видів і форм рослин, з них 585 видів деревних порід відкритого ґрунту, 760 видів екзотичних рослин. У цей період в ботанічному саду зростали: гінґо (*Ginkgo biloba* L.), ялина біла (*Picea canadensis* Britt.), аристолохія трубчаста (*Aristolochia durior* Hill), інжир (*Ficus carica* L.) (у відкритому ґрунті), аралія (*Aralia elata* (Mig.) Seem., або *A. spinosa* L.), аморфа кушова (*Amorpha fruticosa* L.), граб східний (*Carpinus orientalis* L.), держи дерево (*Paliurus spina-christi* Mill.), деревогубець канадський (*Celastrus scandens* L.), каштан посівний (*Castanea sativa* Mill.), ліквідамбар (*Liquidambar styraciflua* L.), бузок китайський (*Syringa chinensis* Willd.), скумпія (*Cotinus coggygria* Scop.), тамарикс (*Tamarix tetrandra* Pall.), яблуня китайська (*Malus prunifolia* (Willd.) Borkh.), тис ягідний (*Taxus baccata* L.), сосна кедрова сибірська (*Pinus sibirica* (Rupr.) Mayr) та багато інших.

Із рослин закритого ґрунту можна назвати плодоносний інжир (*Ficus carica* L.), квітучі особини монстери (*Monstera iliciosa* Liebm.), алоє (*Aloe arborescens* Mill.), гранатне дерево (*Punica granatum* L.), юкка (*Yucca gloriosa* Nutt.), фікуси (*Ficus elastica* Roxb., *F. australis* Willd.), папайя дуболиста (*Papaya gvercifolia* Baill.), лавр благородний (*Laurus nobilis* L.), різні види кактусів, бегоній, пеларгоній та ін.

У Кременецькому ботанічному саду упродовж кількох десятиліть продовжувались глибокі наукові дослідження в галузі ботанічної науки, завдяки чому в минулому він був визнаний одним із кращих ботанічних садів Європи.

Після придушення польського повстання 1830-1831 рр., яке було підтримане більшістю ліцеїстів, Кременецький ліцей закрили, а обладнання, бібліотеку та цінні в морфологічному та систематичному відношенні рослини ботанічного саду було перевезено в Київ і передано новоствореному у 1834 р. Університету святого Володимира. Кременецький ботанічний сад дав початок ботанічному саду університету, першим директором якого був В. Г. Бессер. Водночас у 1835-1838 рр. він обіймав посаду професора кафедри ботаніки Університету святого Володимира. Згодом Кременецький ботанічний сад занепав і в його колекції залишилися в основному місцеві види дерев і кущів.

Матеріальна база Кременецького ботанічного саду нині успішно використовується в навчально-виховному процесі студентів біологічного факультету Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, студентів хіміко-біологічного факультету та інституту мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка шляхом проведення практичних занять та навчально-польових практик з ботаніки. Окрім того, на базі Кременецького ботанічного саду проводяться екскурсії для студентів багатьох інших вищих начальних закладів та науково-дослідних установ України.

1.5. Природничо-географічний факультет Кременецького державного учительського інституту

Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 4 березня 1940 р. № 316 на базі колишнього Кременецького ліцею було засновано Кременецький державний учительський інститут. Цією ж постановою в Кременецькому вчительському інституті було утворено такі факультети: мовно-літературний (російський та український відділи), фізико-математичний, природничо-географічний та історичний. Основне завдання новоутвореного вищого навчального закладу на Тернопільщині – підготувати вчителів-предметників мови і

літератури, історії, математики, фізики, природознавства, географії з вищою (2-х річною) освітою для 5-7 класів.

У березні 1940 р. за наказом Міністерства освіти УРСР у м. Кременець було направлено Івана Григоровича Вакулу (1904 р. народження, закінчив філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту) для організації Кременецького державного учительського інституту і призначено його директором. У 1940-1941 н. р. в інституті працювали такі викладачі, як: Г. М. Лисенко, О. М. Лисенко, К. Д. Заушкевич, В. П. Андрієвський, В. Г. Жук та інші. В інституті було створено сім кафедр, зокрема кафедру природознавства та географії, обладнано кабінети, створено інститутську бібліотеку, яка нараховувала близько 30000 книг, капітально відремонтовано приміщення колишнього ліцею та завершено будівництво нового навчального корпусу, поновлено новими видами деревних і чагарникових рослин ботанічний сад, обладнано спортмайданчики.

Перший набір студентів Кременецького державного учительського інституту, зокрема і природничо-географічного факультету на денну та заочну форму навчання відбувся влітку 1940 р. У 1940-1941 н. р. в інституті навчалось 985 студентів, із них 445 – на стаціонарному відділенні і 440 – на заочному.

4 березня 2010 р. минає 70 років від дня заснування хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Звичайно, викладацьких кадрів, які б змогли проводити навчальний процес на належному рівні на Тернопільщині в цей час не було. Тому Міністерство освіти УРСР цю проблему почало вирішувати шляхом направлення в Кременецький державний учительський інститут викладачів з інших педагогічних закладів України, так відбувався і добір кадрів кафедри природознавства та географії.

За 70 років факультет пройшов кілька етапів становлення та розвитку: етап відкриття в учительському

інституті природничо-географічного факультету, етап відновлення у 1944 р. роботи природничо-географічного факультету, етап створення природничого факультету, етап набуття статусу хіміко-біологічного факультету університету. Перші два етапи: етап відкриття в учительському інституті природничо-географічного факультету та етап відновлення у 1944 р. роботи природничо-географічного факультету тривали упродовж 10 років в структурі Кременецького державного учительського інституту. Третій етап – етап створення природничого факультету розпочався в Кременецькому педагогічному інституті в 1950 р., тривав в Кременці до 1969 р., а завершився у 1997 р. в структурі Тернопільського державного педагогічного інституту. Четвертий етап – етап набуття статусу хіміко-біологічного факультету університету. Це етап переходу факультету на якісно новий рівень розвитку. У зв'язку з тим, що всі чотири етапи відрізняються як за тривалістю, так і за кількістю кафедр, що забезпечували навчально-виховний процес та за кількістю і якістю професорсько-викладацького та навчально-допоміжного персоналу, за наявністю навчально-матеріальної бази, доцільно, коротко зупинитися на характеристиці кожного із них.

I-й етап – відкриття в Кременецькому державному вчительському інституті природничо-географічного факультету. Цей етап тривав з 5 березня 1940 р. по червень 1941 р. Його можна характеризувати як організаційно-пошуковий, оскільки основне завдання дирекції інституту на цьому етапі – підготувати навчально-матеріальну базу до проведення занять студентів з 1 вересня 1940 р. та укомплектувати його викладацькими кадрами. Навчально-матеріальна база Кременецького ліцею після його закриття у 1833 р., тобто більше ніж протягом 100-річного періоду, використовувалась різними навчальними закладами. Звичайно це не могло не позначитись на структурно-організаційній основі навчально-матеріальної бази. Тим більше, що після

закриття ліцею майже вся навчально-матеріальна база (окрім будівельних споруд) була використана при заснуванні в 1834 р. у м. Києві Університету святого Володимира. Тому дирекція учительського інституту, і особливо його перший директор Іван Григорович Вакула, все робила, щоб першочерговий дзвінок пролунав у стінах нового навчального закладу. Проте, навчання в новоутвореному інституті тривало лише один рік, оскільки в червні 1941 р. викладачі та студенти були мобілізовані на захист своєї Вітчизни від німецько-фашистських загарбників.

II-й етап – відновлення роботи інституту та природничо-географічного факультету. У вересні 1944 р., коли Друга світова війна ще тривала, Кременецький державний учительський інститут, зокрема і природничо-географічний факультет, відновив свою роботу. За парти сіли студенти, серед яких було багато учасників Другої світової війни та студенти – вихідці із селянських сімей західних областей України. Цей етап характеризувався активізацією всієї діяльності вчительського інституту. Передусім керівництво інституту активно взялося за відбудову зруйнованих і пошкоджених під час Другої світової війни навчальних приміщень, гуртожитку, житлового фонду викладачів тощо. Крім того, у полі зору дирекції інституту було головне питання – добір викладацьких кадрів.

Так, у 1944 р. деканом природничо-географічного факультету та виконуючим обов'язки завідувача кафедри природознавства та географії Кременецького державного учительського інституту було затверджено Олексія Івановича Михайлюка – старшого викладача хімії і методики викладання хімії. У 1946 р. на посаді декана природничо-географічного та фізико-математичного факультетів Кременецького державного вчительського інституту затверджено Павла Васильовича Серветника – викладача геології та географії. На цій посаді він пропрацював до 1 липня 1950 р. У зв'язку з реорганізацією Кременецького державного учительського інституту в

Кременецький державний педагогічний інститут без географічного відділу П. В. Серверника було звільнено з посади викладача географії.

10 липня 1949 р. з Кіровоградського педагогічного інституту на посаду старшого викладача зоології кафедри природознавства та географії Кременецького державного вчительського інституту переведено Данила Павловича Чижова, якого з 17 лютого 1950 р. призначено деканом природничо-географічного факультету.

Отже, в структурі природничо-географічного факультету Кременецького державного учительського інституту функціонувала лише одна кафедра природознавства та географії, на якій викладачами працювали: О. І. Михайлюк, П. В. Серветник, Д. П. Чижов, котрі очолювали природничо-географічний факультет упродовж майже 10 років.

1.6. Декани природничо-географічного факультету

Декан (лат. *dekanus*, від *decem* – десять) – у вищих навчальних закладах – керівник факультету. З організацією Кременецького державного учительського інституту постало питання про утворення факультетів. Серед чотирьох факультетів: історичного, мовно-літературного, фізико-математичного особливе місце посідав природничо-географічний факультет. Це пояснюється передусім наявною навчально-матеріальною базою з ботанічним садом, якому на час заснування вчительського інституту виповнилося 134 роки. Окрім того, прекрасна природа Кременеччини слугувала природною біологічною лабораторією для вивчення рослинного й тваринного світу.

Першим деканом природничо-географічного факультету в 1940-1941 н. р. був І. В. Цись, котрого в червні 1941 р. мобілізовано, як і багатьох інших викладачів і студентів інституту, відправлено на захист Вітчизни від німецько-фашистських загарбників. Друга світова війна забрала життя мільйонів людей, у тому числі студентів і викладачів Кременецького вчительського інституту. Загинули перший

директор інституту І. Г. Вакула та перші декани мовно-літературного та природничо-географічного факультетів Й. В. Важничий та І. В. Цись. В архівних матеріалах не вдалось відшукати відомостей про їхній життєвий та трудовий шлях, немає й фотографії першого декана природничо-географічного факультету І. В. Цися.

Після відновлення у 1944 р. роботи Кременецького державного учительського інституту деканом природничо-географічного факультету Міністерством освіти УРСР було призначено О. І. Михайлюка.

Михайлюк Олексій Іванович – старший викладач хімії і методики викладання хімії кафедри природознавства та географії, виконуючий обов'язки завідувача кафедри природознавства та географії, декан природничо-географічного факультету Кременецького державного вчительського інституту з 1944 по 1946 рр.

Народився в 1902 році в с. Калниболоті Ново-Архангельського району Кіровоградської області в родині заможного селянина. З 1909 по 1913 рр. навчався в початковій чотирирічній земській школі, а з 1913 по 1920 рр. продовжив навчання у Звенигородській школі. Після шістьох років учительської роботи вступив на агробіологічний відділ Харківського інституту народної освіти.

Працював у початкових, семирічних школах, загальноосвітніх спеціальних середніх школах, на робітфаках, у вчительських інститутах. Викладацьку роботу поєднував з організаційно-педагогічною, будучи завідувачем навчальної частини технікуму та Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів, інспектором-методистом. З 28 жовтня 1944 р. Міністерством освіти УРСР його було призначено старшим викладачем хімії та методики викладання хімії,

виконуючим обов'язки завідувача кафедри природознавства та географії, деканом природничо-географічного факультету Кременецького державного вчительського інституту.

Серветник Павло Васильович – викладач геології та географії кафедри природознавства та географії, декан природничо-географічного та фізико-математичного факультетів Кременецького державного вчительського інституту (1946-1950).

Народився в 1914 році в с. Дерібчині Шаргородського району Вінницької області. Батько був робітником цукроварні. В 1924 р. померла мати. В 1930 р. батька перевели до Шепетівської цукроварні. У цьому ж році він закінчив неповну середню школу і виїхав у Шепетівку до батька. Після закінчення робітфаку в 1933 р. вступив на геолого-географічний факультет Київського державного університету, який закінчив у 1938 р. Після закінчення університету, Наркоматом освіти УРСР його було направлено викладачем фізичної географії в Херсонський педагогічний інститут, де пропрацював до 1941 р. 30 липня 1941 р. звільнився з роботи в інституті і виїхав за розпорядженням НКО УРСР в Харків, звідки Наркоматом освіти Павла Васильовича знову було направлено в Херсонський педагогічний інститут. До 20 вересня 1944 р. працював директором середньої школи в м. Шаргород. З 20 вересня 1944 р. був мобілізований в Червону армію. 24 серпня 1945 р. демобілізувався за станом здоров'я. З 15 вересня 1945 р. Наркоматом освіти УРСР його направлено в Кременецький державний вчительський інститут на посаду викладача фізичної географії і завідувача природничо-географічного відділу. З 17 грудня 1946 р. затверджено на посаді декана природничо-географічного та фізико-

математичного факультетів Кременецького державного вчительського інституту.

Чижов Данило Павлович – старший викладач зоології кафедри природознавства та географії, декан природничо-географічного факультету (з 17 лютого по 15 серпня 1950 р.). У зв'язку з реорганізацією Кременецького учительського інституту в педагогічний і призначенням Д. П. Чижова в серпні 1950 р. першим деканом природничого факультету педагогічного інституту, доцільніше розглянути його діяльність у контексті характеристики природничого факультету Кременецького державного педагогічного інституту.